

BĚLORUSKÉ POVĚSTI A LEGENDY O SKVRNÁCH NA MĚSÍCI

CIMAFEJ AVILIN

Belorussian legends about Moon spots

Abstrakt: This article is focused on research of interaction and interpenetration of Christian and archaic mythologies and revealing of beliefs' traits of another folks in the etiological legends concerning Moon spots. To solve this problem the following issues are considered to systematization and classification of the complex of etiological legends concerning Moon spots; detection of archaic origins and Christian elements presented in the Moon spots legends; comparative analysis of Belorussian Moon spots legends with such legends of other folks to show genesis and relations of some legends. We used for analysis this sources: ethnographic material from the 19th and 20th century, digital Polesie archive, "field"-materials collected by the author and another researchers in 2005–2008. As a result we show that some Moon spots legends could migrate to Belorussia region from Poland, Russia and Lithuania. Also archaic origins in the legends were revealed.

Key words: Belorussian folklore, Slavonic folklore, folk legend, Moon, Moon spots, fratricide

Úvod

V běloruském prostředí byl fixován komplex rozličných folklorních představ spojených s Měsícem. Samo těleso, jeho pohyby po nebi a periodická proměna tvaru a fází byly a stále jsou základem pro rozvoj širokého spektra lidových představ a interpretací v pověstech, rčeních, magických formulích, pranostikách, věštbách apod. Například běloruští badatelé A. Lis, G. Bartaševič, V. Sysov a I. Šaraja velmi podrobně popsali a utřídili informace získané z lidových pranostik a věštb, které se týkají periodických pohybů Měsíce. Běloruským lidovým etnologickým pověstem, které se týkají skvrn na Měsíci, se zatím věnovala spíše okrajová pozornost. Existují jen zmínky o těchto podáních v obecnějších pracích o slovanské mytologii či tradičních lidových představách Bělorusů. Zmínit

můžeme např. *Běloruskou mytologii*¹ (Saňko – Valodzina – Vasilevič 2004), práci J. J. Berjozkin *Tematická klasifikace a rozčlenění folklorně-mytologických motivů podle areálů*,² studii O. V. Belové „*Lidová bible*“: *Východoslovanské etiologické legendy*,³ *Slovník slovanské mytologie*,⁴ etnolingvistický slovník *Slovanské starožitnosti*⁵ (kol. 1999–2005) ad.

Cílem této studie je pokus o systematizaci souboru etiologických pověstí a legend o skvrnách na Měsíci a jejich typologizaci. Pokusíme se naznačit vzájemné vlivy a průniky křesťanské a předkřesťanské mytologie a vydělit stabilní a variabilní části pověstí. Věnovat se budeme i vztahu kalendářních svátků k tomuto typu pověstí.

Pramennou základnu dat připravil celý kolektiv spolupracovníků: údaje z elektronického archivu Polesí,⁶ které laskavě autorovi zapůjčili M. N. Tolstoj a A. A. Plotnikova,⁷ terénní sběry J. M. Boganěvov⁸ a materiály z terénních sběrů autora tohoto článku (z let 2005–2008). Část prezentovaného materiálu byla sebrána a zpracována národopisci (G. V. Vasilevska – Lužesno; T. Vedruk – Berjoza; I. V. Šablinskij – Minsk; I. M. Žitinyj – Ljuban; L. Adamovič – Stolbcy; A. Šarenda – Homel; N. J. Belevič – Kosovo) na základě dotazníku, který připravil autor tohoto článku.

1. Předkřesťanské mýty o blížencích a jejich vztah k představám Bělorusů o původu skvrn na Měsíci

V etiologických pověstech o skvrnách na Měsíci je možné najít skupinu podání o blížencích-dvojčatech. Ve folkloristické a etnografické literatuře 19.–20. století, ale i při výzkumech v rámci současných etnografických projektů, se často setkáváme s představou, že skvrny na Měsíci se objevily proto, že „bratr zabil

¹ S. Saňko – T. Valodzina – U. Vasilevič ad. (eds.): 2004 – *Běloruskaja mifalogija: Encyklopedyčny slovník*. Minsk: Bělarus', 592 s.

² Berjozkin, J. J.: *Tematičeskaja klassifikacija i raspredelenije folklorno-mifologičeskich motivov po arealam*. In: <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>. (Accessed 10. 6. 2008)

³ Belova, O. V. (ed.): 2004 – „*Narodnaja biblija*“: *Vostočnoslavjanskije etiologičeskije legendy*. Moskva: Indrik.

⁴ Slovar' slavjanskoj mifologii (Словарь славянской мифологии), In: <http://swarog.ru/>. (Accessed 10. 6. 2008)

⁵ kol.: 1999–2005 – *Slavjanskije drevnosti I–V. Etnolingvističeskij slovar'*. Minsk: Meždunarodnyje otnošenija.

⁶ Elektronický poleský archiv (dále jen EPA), Moskva ISI RAN, 2007.

⁷ Institut slavjanověděnija Rossijskoj akademiji nauk (ISI RAN), Moskva, Rossija.

⁸ Naučnyj sotrudnik Bělorusskogo gosudarstvennogo instituta problem kultury UO, Minsk, Respublika Bělarus'.

bratra“. Existují různé varianty těchto pověstí, v nichž se transformují jako folklorní postavy – „dva bratři“, „Kain a Ábel“, „Adam a Eva“, „dva bratři býcí“ apod. Nalezneme v nich i řadu specifických rysů – např. vražedné nástroje, místo vraždy, pozice postav ve vztazích mezi přáteli atd. Většina pověstí tohoto typu má za základ právě ideu bratrovraždy a následného prokletí⁹ jednoho z bratrů.

1.1 Motiv bratrovraždy (A751, A751.1, A751.7, A751.9.)¹⁰

Nejrozšířenější etiologická pověst o původu skvrn na Měsíci na území dnešního Běloruska obsahuje pověst'ový syžet o „bratrovraždě“. Následné přemístění bratrů na Měsíc je obvykle vnímáno jako trest za hřích nebo prokletí (EPA, obec / dále jen o./ Vetly, zapsala /dále jen z./ T. D. Jakuševa), či pro ponaučení (EPA, o. Verchnije Žary, z. K. V. Saryčev). Představíme si detailněji jednu méně rozšířenou variantu pověsti o bratrovraždě ze závisti:

„Žili v pohádce dva synové, dva udatní mládenci. Už se jim doma nechtělo být a dělat černou práci mužiků, tak se vydali do světa hledat lepší chléb a sladší život. Vyšli z domu a dali se po jedné cestě. Brzy ale přišli na rozcestí. Ten starší povídá – Co budeme chodit spolu. Když půjdem společně, najdeme jen jedno dobro, ale když se rozdělíme, můžeme najít dobra dvě. – Tak půjdem každý svou cestou, povídá mladší – a co kdo najde a co získá, to bude mít a to mu přinese slávu.

Jak řekli, tak udělali. Starší šel doprava a mladší doleva. Svět je veliký. Dlouho chodili, dlouho hledali štěstí; každý z nich hledal to, v co doufal. Starší bratr přišel do cizího carství a vstoupil do služeb jednoho bohatého a významného pána. A ten pán jezdil až k samotnému caru a bral s sebou toho věrného a chytrého sluhu. Car si ho jednou povšiml a vzal ho k sobě do služby. A tak si starší bratr žil u cara – pána pánů, vše má dovoleno, už mu snad chybělo jenom ptačí mléčko. Žije si a bídy žádné nezná.

Dlouho chodil mladší bratr po širém světě, viděl mnoho dobrého i zlého, ale zlého bylo více než dobrého. Ale nechtělo se mu jen tak sedět a užívat si dobro, jaké nakonec měl, ale chtělo se mu ještě víc vidět a víc zkusit, ať už to sladké či to hořké. A tak chodil a nemohl najít klid, až náhodou přišel tam, kde žil jeho starší bratr. I počal tam učit lidi, jak na světě žít, aby bylo všem dobře a aby všichni byli šťastní. Začali za ním chodit, aby si ho vyslechli, začal se lid sbírat, aby si vyslechl jeho rady. Doslechl se to i starší bratr a vydal se zjistit, co se to tam sděluje za moudra, co je to za učení, které lidi buntuje. Car se to také dozvěděl a nařídil toho člověka zajmout. Zachtělo se staršímu bratrovi zalíbit se carovi,

⁹ Ukážeme si dále, jak se představa „prokletí“, objevuje v základě mnoha etiologických legend a pověstí o skvrnách na Měsíci a také výjimečné užití tohoto konceptu v souvislosti s Biblií.

¹⁰ Připojená čísla odkazují k: Thompson Stith 1955–1958.

vzal si na pomoc carské sluhy a mladšího bratra holýma rukama zabil. Ale bylo mu najednou tak strašně, že nevěděl kam utéci. Běžel v noci přes les, podíval se na Měsíc a vidí, že ten také běží a sleduje ho. A když se on zastaví, i Měsíc se zastaví. On se rozběhne, Měsíc se rozběhne. Běžel, běžel, až se úplně vyčerpal a padl k zemi. Ležel na zemi a díval se na Měsíc. Prohlíží si ho a najednou tam uviděl, jak bratr zabil bratra. V té chvíli si uvědomil, koho to vlastníma rukama zabil. A v té chvíli duše opustila jeho tělo. Od těch dob je možné vidět na Měsíci, jak tam stojí bratr nad zabitým bratrem.“ (Seržputovski 1930: 5–6)

V této pověsti zabil bratr svého bratra jen rukama, častější je užití vidlí jako vražedného nástroje (z. Stasja Salamejevič v roce 1924; o. Smoužy, okr. Slonimský v Hrodněnském kraji, z. T. V. Avilin), někdy se ještě upřesňuje – železných vidlí (EPA, o. Zolotucha, z. M. I. Serebrjanaja).

V dalších pověstech tohoto typu je zmiňována sekera (z. L. Mirončikova; o. Bychov, okr. Bychovský v Mohilevském kraji, z. T. V. Avilin), meč (EPA, o. Oniskoviči, z. I. A. Pyškova), kopí, kosa (EPA, o. Zolotucha, z. M. I. Serebrjanaja), srp (EPA, o. Vystupoviči, z. F. K. Badalanova), nůž nebo bodec (EPA, o. Kurčica, z. G. I. Kabakova). Také je možné vydělit některé příčiny vedoucí k vraždě: „*kosili seno a nedomluvili se jak*“ (EPA, o. Verchnije Žary, z. K. V. Saryčev), „*nepohodli se*“ (EPA, o. Vetly, z. T. D. Jakuševa), „*kvůli půdě*“ (EPA, o. Stodoliči, z. Ž. V. Kuganova), „*pohádali se kvůli poli*“ (z. F. K. Šutovič, 1940, o. Strubnica, okr. Mostovský v Hrodněnském kraji, z. J. M. Boganěva), „*kvůli pytlí pšenice*“ (z. S. Simonovič, okr. Dragičenský v Brestském kraji, z. F. D. Klimčukov), „*zastřelil ho kvůli dívce*“ (EPA, o. Radčick, z. J. Pletnjova; v tomto zápisu se nepřímou zmiňuje střelná zbraň nebo luk, což je značně netypické a jedná se asi o pozdější kontaminaci), „*Žili dva bratři a milovali jednu dívku. Byla moc krásná. Pohádali se kvůli ní [...] začali se bít vidlemi. Starší bratr nakonec mladšího vidlemi probodl a zvedl ho na nich do vzduchu*“ (kol. 2003: 196).

Varianty jmen obou bratrů jsou: „*Ozeáš a Onan*“ (EPA, o. Kopači, z. M. G. Borovskaja, N. K. Tureckaja), „*Pavel a Havel*“ (EPA, o. Priso, A. L. Toporkov), „*Sail a Vail*“ (EPA, o. Tichmaŋga, z. J. J. Levkijevskaja, A. B. Meroz), „*Kail a Ail*“ (EPA, o. Čelchov, z. F. K. Badalanova), „*Ilja a ?*“ (EPA, o. Velikij Bor, z. V. A. Petruškevič). Souzvučnost jmen obou bratrů patrně souvisí s tím, že sourozenci byli dvojčata. Analogie nalezneme třeba v srbském folkloru, kde lidová tradice označuje dvojčata podobnými či dokonce stejnými jmény (Drago a Dragica, Stojan a Stojanka atd.).¹¹ Část variant jmen představují transformovaná biblická jména „*Kain a Ábel*“. V některých případech se bratrům připisuje

¹¹ Slovar' slavjanskoj mifologii. In: <http://swarog.ru/b/bliznecy0.php>.

i sociální diferenciaci: „*bohatý a chudý*“ (EPA, o. Ščedrogor, z. A. A. Archipov). S vnímáním dvojčat v lidové tradici asi souvisí i běloruská pověra, která zakazuje těhotným ženám dívat se na Měsíc, aby se jim nenarodila dvojčata. Toto tabu nepřímou ukazuje na sourozenecký vztah bratrů podobný vztahu dvojčat. Je možné nalézt paralely u jiných slovanských národů (u Srbů a Bulharů), kde se dvojčata přirovnávají k „jednoměsíčníkům“ či „jednodeníkům“, jak bývají označovány děti, které se narodily jedné matce či v jedné rodině (v jednom domě) ve stejný měsíc (či den) či ve stejný den v týdnu. V případě úmrtí jednoho z nich pak bylo nutné provést obřad „rozdělení“, stejně jako s pravými dvojčaty.¹²

Další zajímavou oblastí je doba, kdy proběhla ona bratrovražda: „[...] *to bylo ještě před Ježíšem Kristem*“ (EPA, o. Poleskoje, z. G. M. Bajurak), „*dva bratři na koních ve válkách, které se vedly, když ještě světa nebylo*“ (EPA, o. Kurčica, z. G. I. Kabakova). Tyto pověsti nám poměrně jasně ukazují na tzv. mytický čas, tedy na dobu, kdy vše začínalo, kdy se rodily věci, děje, na dobu mytických hrdinů a našich prapředků. Je otázkou, zda se v nejstarší variantě mýtu, kdy se ukazovalo na dobu „před světem“, naznačovala souvislost s předkřesťanskou epochou, tj. když ještě svět nebyl „pokřtěn“. Srovnáme to například s tím, jak je v následující pověsti popsáno období, kdy došlo k bratrovraždě: „*To ten špatný syn prvních rodičů, který zabil svého dobrého bratra, tak ho teď drží napíchnutého na vidlích nad osminou, dokud nevyteče celá osmina nevinné krve; jinak se [Měsíc] nikdy nenaplní. Bůh tak potrestal zlotřilce, protože tehdy ještě nebylo peklo připraveno na takové hříšné duše.*“ (Pietkiewicz 1938: 12) Analogicky se také v lidových podáních můžeme setkat s tvrzením, že Kain a Ábel se spustí na zem právě až bude konec světa (z. T. J. Gurecka, 1934, o. Smiloviči, okr. Červenský v Minské oblasti, z. T. V. Avilin). Je tak možné vnímat vstup obou bratrů na Měsíc jako začátek nové epochy a jejich sestup zpět na Zem jako její ukončení? Takovýto závěr by odpovídal představám o cykličnosti mytického času a jeho ukončení – návrat do výchozí situace, tj. do chaosu.

V řadě pověstí se tedy objevuje motiv bratrovraždy, někdy v podobě „souborje“ obou bratrů, někdy se smrtelným zraněním obou bratrů: „*A v tu chvíli se oba objevili na Měsíci. Je tak možné vidět, jak jeden na druhého tasí meč*“ (EPA, o. Vetly, z. T. D. Jakuševa), „*Bratr bratra zabol vidlemi. Umřeli oba. [...] jeden druhého zabol*“ (EPA, o. Ščedrogor, z. A. A. Archipov), „*dva bratři se vidlemi zabolli*“ (EPA, o. Vyševiči, z. A. A. Plotnikova), „*Dva bratři na koních, vojáci, co bojovali, dva bratři žili jak bohatýři, když ještě světa nebylo*“ (EPA, o. Kurčica, z. G. I. Kabakova). Syžet bojů dvou bratrů-vojáků „když ještě světa

¹² Slovar' slavjanskoj mifologii. In: <http://swarog.ru/b/bliznecy0.php>.

nebylo“ tedy patrně souvisí s válkou dvou mytických hrdinů. V běloruském folkloru bývají mytičtí hrdinové spojováni se symboly sekery, kamene, kamenných žernovů a hromů, tj. s atributy bouře. Zafixované je pojmenování pásu Orionu „Asilki“ (lze přeložit jako „Bohatýři“) a v podáních se uvádí, že tyto tři hvězdy jsou mytičtí hrdinové (na Měsíci jsou vidět právě tři bratři). Umístění mytických hrdinů na nebe nebo na Měsíc z důvodu prokletí je tedy jedna z variant zakončení některých pověstí o mytických hrdinech.

Podskupinu tvoří syžety, ve kterých není vražda spáchána mezi bratry: „*muž zabodl svou ženu vidlemi*“ (EPA, o. Vystupoviči, z. F. K. Badalanova), „*syn nabodl tátu na vidle*“ (EPA, o. Sporovo, z. V. V. Kaznačejeva), „*Hospodář zabil muže, který mu kradl seno. Zabodl ho vidlemi a zvedl do vzduchu*“ (z. Marija, 1926, o. Vladimirovka, okr. Piňský v Brestské oblasti, z. T. V. Avilin). Ve všech pověstech tohoto typu se jako o vražedném náčiní nejčastěji hovoří o vidlích.

Jindy jeden nebo oba bratři vystupují v zoomorfní podobě. Na začátku byli hrdinové sice lidmi, ale v průběhu děje byli za nějakých příčin prokleti a proměněni ve zvíře: „*Byli dva bratři býci. Jeden zabil druhého, protože byl zlý*“ (EPA, o. Dobrovodě), „*Byli dva bratři čápi. Opravdu, byli dva bratři, které Bůh proměnil v čápy*“ (z. M. Čaplinska, 1912, o. Andrejevskaja Sloboda, okr. Ščučinský v Vitebském kraji, z. E. M. Boganěva), „*Ale nechtěl mu dát víc půdy – a tak zabodl vidlemi bohatší [bratr] chudšího [bratra]. Bůh ho za to proměnil v medvěda, pán to tak chtěl*“ (EPA, o. Vyševiči, z. O. A. Ternovskaja). Bratr byl tedy za bratrovraždu proklet a od té doby se nalézá na Měsíci na věčnosti, tedy mezi dvěma světy (pozemským a nebeským). V běloruské lidové tradici byl čáp také vnímán jako zvíře, které je ve spojení s předky. Kromě toho se čápům připisuje opatrovnickví nad nebeskými živly, např. nad větrem. (Saňko – Valodzina – Vasilevič 2004: 52). Tato představa je při další analýze pověstí, podle kterých je na Měsíci vidět tři bratry, kteří řídí počasí, důležitá. Je zatím znám pouze jeden zápis takovéto pověsti. Co se týče druhé zvířecí postavy – medvěda, je též zachycena jen v jedné lokalitě: „*Povídá se, že kdysi žili dva bratři. Jeden byl bohatší než ten druhý, který byl chudák. Jednou toho chudého napadlo požádat bohatšího bratra o kousek půdy. Ale boháč mu nic dát nechtěl a svého chudého bratra zabodl vidlemi. A Bůh proměnil chudého bratra v medvěda, Pán to tak chtěl.*“ (EPA, o. Vyševiči, z. O. A. Ternovskaja) Na území Běloruska byl kult medvěda podle archeologických nálezů silně rozvinutý již od neolitu a jeho vnímání jako do jisté míry posvátného zvířete se udrželo i po christianizaci země, byť kontinuitu není možné spolehlivě doložit (Saňko – Valodzina – Vasilevič 2004: 334). Původ zvířete je často spojen s tím, že člověk chtěl s Bohem soupeřit, za což Bůh člověka proměnil v medvěda. Opět se nám tu vynořuje představa

o trestu či prokletí. Medvěd je navíc vnímán jako symbol dolního (našeho) světa a spojuje se s ničivými živly – bouří, větrem apod. (ibid.). Podle některých badatelů byl kult medvěda úzce spjat s kultem pohanského boha Vesele, který velmi často vystupuje v řadě astrálních mýtů v roli Měsíce (Rybakov 1994: 424). Z druhé strany zase v úloze antagonistického boha vystupuje bůh Perun, jehož obraz se v lidové tradici často transformoval do svatého Eliáše (Ilja), svatého Jiří nebo v samotného Boha (Ivanov – Toporov 1974; Ivanov 2000: 24–32). V jedné ze souvisejících pověstí bratr zvedl svého bratra na vidlích do vzduchu a řekl, že ho proklíná na Měsíc (z. F. K. Šutovič, 1940, o. Strubnica, okr. Mostovský v Hrodněnském kraji, z. E. M. Boganěva). V tomto příběhu je zdůrazněn motiv rozdělení země.

Ve starších pověstech je důraz položen nikoliv na bratrovraždu, ale spíše na zvláštní způsob dělení/rozdělování (půdy, bohatství, dívky atd.), což nalezneme v rozličných obecných pověrách spojených s dvojčaty. V lidové tradici existuje pozitivní i negativní (někdy i neurčitý) vztah k bližencům, mnoho obřadů je spojeno s rozdělením jejich společného osudu. V rámci slovanských paralel lze uvést, že např. v západní Bosně je narození dvojčat pro rodinu špatné, lepší by byla smrt jednoho z nich, neboť by dítě s sebou odneslo všechno neštěstí (Tolstoj 1995). U Bělorusů ve vitebské oblasti se zase věřilo, že „námel“ v žitě předznamenává brzké narození dvojčata. Mít dvojčata bylo pokládáno za zlé, věřilo se, že „*těhotná se nesmí dívat na Měsíc, protože ve skvrnách na Měsíci byly spatřovány siluety dvou lidí, a těhotná by mohla porodit dvojčata*“ (EPA, o. Priso, z. L. G. Alexandrova). Bulhaři se domnívali, že smrt jednoho z dvojčat může způsobit i následnou smrt druhého, proto se konal „léčivý“ obřad „rozdělení“ dvojčat: ve dveřích domu se sekyrou na prahu rozsekla mince, polovinu, která vylétla ven, zakopali do hrobu zemřelého bratra a druhou nechali v rodině (Tolstoj 1995). Tímto způsobem byly sekyrou rozsekávány mince i v Levče ve středním Srbsku (ibid.). V srbském Banátu dávali na práh místo mince koudel a hřeben, které rozsekli na půl a odpovídající polovinu dali do hrobu mrtvého a druhou nechali živému (ibid.). Jako nástroje je často užito sekery. V mnoha běloruských pověstech je totiž naznačeno či přímo řečeno, že použitá zbraň při bratrovraždě byla sekera: „*Bratr bratra rozsekal a ten teď stojí na Měsíci*“ (EPA, o. Lasick, z. O. V. Sannikova), „*Na Měsíci je vidět, jak bratr zabíjí bratra. Jeden bratr se naklání a ten druhý se napřahuje se sekerou*“ (z. V. E. Golubovič, 1930, o. Dukorščina, okr. Červenský v Minském kraji, z. T. V. Avilin).

1.2 Motiv měsíčního vodonoše (A751.8)

Motiv tzv. měsíčního vodonoše je spjat s představou, že na přivrácené straně Měsíce lze vidět postavu, která jde pro vodu nebo která drží v rukou nádobu s vodou (či jinou tekutinou). Zmíněný motiv lze nalézt téměř po celém světě (Berjozkin 2005). Na území dnešního Běloruska je tento motiv fixován ve Vitebském a Minském kraji. V souvislosti se zachycenými pověstmi o skvrnách na Měsíci se v podáních hovoří o tom, že „*bratr podřezal bratra a Bůh ho potrestal: nese na šiji vahadlo se dvěma vědry krve*“ (z. M. I. Bruslavka, 1925, o. Akalova, okr. Lagojský v Minském kraji, z. T. V. Avilin), „*musí nést vahadlo*“ (z. S. V. Šukelj, 1932, o. Opsa, okr. Braslavský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin), „*bratr zabil bratra a krev nese ve vědrech*“ (z. N. I. Sergun, 1924, o. Zamoščina, okr. Glybokovský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin), „*skvrny na Měsíci znamenají – buď bratr zabil bratra, anebo se jedná o mladou dívku s vahadlem*“ (z. L. N. Chamič, 1929, o. Novosady, okr. Borisovský v Minském kraji, z. G. V. Vasilevska).

1.3. Skvrna na Měsíci – Pan Twardowski (A751.10)

V západních a severozápadních oblastech Běloruska, v bělorusko-polském pohraničí, v samotném Polsku a v blízké Litvě (Laurinkene 2002: 376) je možné se setkat s pověstmi, jejichž hlavní postavou je pan Twardowski.¹³ Poláci tradují: „*černokněžník Twardowski sedí na Měsíci*“ (jindy je na Měsíci „*pověšen do soudného dne*“), nebo „*sedí na čertových vidlích*“; Litevci říkají: „*na Měsíci je vidět oběšený Jidáš nebo černokněžník Twardowski*“, „*na Měsíci je vidět pan Twardowski s vahadlem a vědry; jestli nabírá vodu, bude pršet*“ (ibid.: 379). Pan Twardowski žil v 16. století a podle lidových podání prodal svou duši d'áblu (na hoře Krzemionki poblíž Krakova), aby poznal vše poznatelné a uspokojil tak svou touhu po vědění, načež zažil i řadu veselých příhod. Když si pak pro něj d'ábel po vypršení dohodnuté lhůty přišel, zachránil se tím, že zazpíval duchovní píseň. Ale i tak byl nakonec odsouzen k tomu, že musí pobývat mezi nebem a Zemí až do Posledního soudu.¹⁴

Na území Běloruska jsou zachyceny následující varianty těchto pověstí: „*Twardowski se pomodlil modlitbu hodinek a pak seděl na Měsíci. Skrývá se tam před čerty, aby ho neviděli*“ (z. J. K. Varneľ, 1932, o. Jodlaviči, okr. Braslavský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin), „*Skvrny? Přijel na Měsíc a sedí tam ten Twardowski*“ (z. I. K. Bjalus', 1930, o. Krasnaseľcy, okr. Braslavský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin), „*ve škole říkali, že Twardowski tam sedí za*

¹³ <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/motiv-A32D-Člověk-na-Měsíci-A751>.

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Pan_Twardowski (Accessed 10. 6. 2008).

trest“ (z. Z. Kul'pova, 1920, o. Jakoviči, okr. Braslavský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin), „*když se Twardowski začal modlit, čerti ho vyhnali na Měsíc*“ (z. Marija, 1931, o. Zapolje, okr. Baranovičský v Brestském kraji, z. T. V. Avilin). Klíčovou částí tohoto syžetu je „*sedící člověk*“, obvykle pan Twardowski. Folklorní zápisy (např. „*Říká se, že na Měsíci sedí člověk*.“ EPA, o. Zabužje, z. S. Sacharova), ve kterých není jméno sedící postavy zmíněno, mohou být nejspíš spojovány přímo s panem Twardowskim. V některých pověstech je zmíněn člověk, ať už jdoucí/stojící, bratr/dívka s vahadlem či vědry vody, nebo člověk sedící na koni/jedoucí na volech, ale nikdy ne jen prostě sedící na Měsíci, jak je to zdůrazněno v pověsti o panu Twardowském. S podobnými typy pověstí se setkáváme i u jiných národů: Karelové – „*dívka na Měsíci s dížkou*“ (Jevsejev 1981: 313), Senekové – „*na Měsíci sedí žena, vyšívající jehlami z dikobraza*“ (Curtin 2001: 508), Chontalové (Střední Amerika) – „*na měsíčním disku je vidět silueta ženy Ish Bolom, sedící za tkalcovským stavem*.“ (Vásquez Dávila – Hernández 1994: 152).

Jiná zachycená pověst nám ukazuje i příklad kontaminace několika syžetů: „*Pan Twardowski tam s vidlemi stojí, to on zabil bratra a ta krev se rozstříkla v podobě skvrn na Měsíci*.“ (z. M. S. Šakalida, 1928, o. Signěviči, okr. Berjuzovský ve Vitebském kraji, z. T. Bedruk) Jak je patrné, tento syžet se skládá nejméně ze tří rozdílných složek: první je syžet o panu Twardowském, druhý o bratrovi, co zabil svého sourozence a teď stojí s vidlemi na Měsíci, a třetí je o původu skvrn – rozstříknutá krev zabitého bratra.

Můžeme se na základě výše uvedených pasáží pokusit vydělit některé stabilní a variabilní části syžetu. Stálou složku představuje motiv „bratr zabil bratra“ a použitá zbraň – vidle, proměnlivá jsou hlavně jména bratrů. Objevují se však i vzájemně se vylučující motivy: skvrna na Měsíci je jednou člověk, jindy rozstříknutá krev zabitého bratra. Takovéto kontaminace syžetů mohou vznikat např. překrýváním areálů různých syžetů v hraničních oblastech výskytu. Výskyt hrdiny pana Twardowského v pověsti lze také spojovat s tím, že respondent vychodil několik tříd tzv. „polské“ školy.

Varianty většiny pověstí jsou podmíněny právě dynamikou a transformací variabilních složek. Variabilita složky „jména bratrů“ dává možnost zkoumat a rekonstruovat jména bratrů vně konkrétní pověsti.

1.4 Další představy o původu skvrn

Můžeme nalézt různé varianty pověstí se syžetem o dvou bratrech: „*Bratr zabodl/zabil bratra a nese ho na ramenech*“ (z. V. J. Bacjanovskij, 1929, o. Pamiševščina, okr. Lagojský v Minském kraji, z. I. V. Šablinskij); jindy se místo

bratrů objevují „*dva muži*“ EPA, o. Červona Voloka, z. A. V. Andrejevskaja) či se popisuje jen jeden člověk na Měsíci – „*Muž tam stojí, opřen o okovaný kyj*“ (EPA, o. Nobel, z. Ž. V. Kuganova), „*Na Měsíci leží stín, tam stojí člověk a drží vidle. To když bratr bratra zabil*“ (EPA, o. Vystupoviči, z. F. K. Baladanova), „*Na Měsíci je člověk, možná Bůh*“ (z. J. V. Gotovka, 1936, o. Žastinaje, okr. Logojský v Minském kraji, T. V. Avilin).

a) ***Na Měsíci žijí lidé*** (A751.9)

„*Říká se, že tam žili nějací lidé. Říká se, že tam bratr zabil bratra.*“ (EPA, o. Barbakov, z. A. B. Ključevskij) V tomto podání pozorujeme současný výskyt dvou syžetů. Existence prvního může být podmíněna různými příčinami: 1) výskyt lidí na Měsíci je přímo spojen s bratry – oni tam žili; 2) vznikem jiného syžetu, který lze chápat jako jistou transformaci obecného syžetu o bratrech – jestli na Měsíci jsou dva bratři, tak tam mohou být i jiní lidé: „*Na Měsíci sedí lidé a dávají příkazy.*“ (o. Smorgoň, okr. Smorgoňský v Hrodněnském kraji, z. T. V. Avilin) V každém případě tento syžet vypadá jako značně pozdní.

b) ***Skvrna – tvář Měsíce*** (A751.9)

„*Když je Měsíc v úplňku, tak je možné vidět jeho obličej. Dvě skvrny nahoře – to jsou oči, uprostřed – nos, a dole ústa.*“ (kol. 2003: 303) Lze srovnat např. s indickou představou, že skvrna na Měsíci je obličej boha Višnu nebo Krišny (Enthoven 1924: 51).

c) ***Skvrna – krev Ábela, krev zabitého bratra*** (A751.5.)

„*A té noci, když byl úplněk a hodně světla, Kain zabil Ábela. A to je veliký hřích – bratrovražda. A od té doby jsou na Měsíci za úplňku skvrny – skvrny od krve Ábela.*“ (kol. 2003: 228)

„*Bratr zabil bratra a skvrny jsou krev.*“ (z. M. S. Šakalida, 1928, o. Signěviči, okr. Berjozovský ve Vitebském kraji, z. T. Bedruk)

V obou zmíněných pověstech je jako příčina vzniku skvrn první bratrovražda, ale samotné skvrny jsou vysvětleny jako krev bratrů a ne samotní bratři, jak je tomu v jiných pověstech tohoto typu. Např. v hinduismu je původ skvrn spojován s legendou, v níž Šiva usekl hlavu Ganpati trojzubcem, ta upadla na měsíční disk. Samotná skvrna na Měsíci je buď sama hlava, nebo stopy krve z ní tekoucí. V jiném podání se Saroa (Hill Saora) pořezal, Gesru hodila na nebe kousek kozího tuku a ten se proměnil v Měsíc, skvrna od krve je dosud dobře vidět. V jedné legendě Kartvelů (Malá Asie) se praví, že Měsíc jsou vlastně čtyři disky posazené vedle sebe a že když Židé ukřížovali Spasitele, Měsíc k němu otočil svou tvář a na ní byla vidět jeho krev (Džaparidze 1896: 148).

Pověsti podobného typu se mohly také objevit v souvislosti s pozorováním změny barvy samotného Měsíce v době, kdy se dostává do stínu Země. Měsíc

získává temně rudou barvu tím, jak se sluneční paprsky lámou v zemské atmosféře, když osvětlují Měsíc v zemském stínu.

d) **Skvrny na Měsíci – duše lidí a andělé** (A751.9)

„Říká se, že na Měsíci sídlí duše. Duše se tam shromažďují a mezi sebou si vyprávějí a taky jsou tam andělé.“ (z. O. S. Biruli, 1956, o. Děržinsk, okr. Děržinský v Minském kraji, původem z o. Trica, okr. Spaský v Rjazaňském kraji, Rusko, tam tuto legendu slyšela, z. T. V. Avilin)

e) **Skvrna – kdosi se tam napřahuje holí** (A751.9)

„Na Měsíci je skvrna – kdosi se tam napřahuje holí, nebo jsou to hory.“ Když chtěli naši předci strašit děti, říkalo se, že ta skvrna je „muž, co nabodává děti na vidle“ (z. A. F. Seljava, o. Tatarščina, okr. Děržinský v Minském kraji, původem z o. Jalča, okr. Červenský v Minském kraji, z. T. V. Avilin).

f) **Skvrny – tři bratři** (A751.9)

„Tři bratři zabloudili.“ (EPA, o. Tuchoviči, z. T. I. Martynova)

„Na Měsíci stojí tři dobří lidé. Když je jasná noc, tak jsou vidět. Stojí tam tři muži. Jeden vládne počasím, druhý vládne zdravím, třetí vládne životem.“ (z. A. A. Karaleňa, 1927, o. Janova, okr. Ljubanský v Minském kraji, z. I. M. Žitinyj)

g) **Skvrna na Měsíci – dívka Luker'ja vyhozena na Měsíc jelenem** (A751.8)

Ve stolbcovském kraji byla zachycena pověst, která se zcela vymyká běloruským pověstem, a podle všeho se sem dostala díky migraci z Ruska: „Žila jedna pyšná dívka. Jmenovala se Luker'ja. Jeden chlapec se o ni ucházel. Ale ona mu řekla: ‚Když pro mě získáš parohy lesního jelena, tak se za tebe vdám.‘ Chlapec se vydal na lov. Uviděl jelena. Ale z druhé strany se na jelena dívali vlci. Kdo z nich jelena dostane? Když je uviděl jelen, rychle pochopil jejich úmysly – vlčí, i chlapcovy. A tak přemýšlel: ‚Lepší bude, aby mě sežrali vlci, než aby si chlapec vzal takovou špatnou dívku.‘ A běžel k vlkům, ale přeskočil je. A jak skákal, tak parohy zachytil Luker'ju, nikdo neví, kde se tam vzala. A skočil na Měsíc. A od těch dob, když svítí krásně Měsíc, při úplňku, tak víte, proč na něj vlci vyjí? To se zlobí na Luker'ju, že kvůli té pyšné dívce se jim nepovedl lov. A ještě se vypráví, že při úplňku se nemá chodit v kožichu, protože se věří, že takového člověka vlci přijmou mezi sebe a stane se vlkodlakem.“ (z. J. Jadviga, 1934, o. Stolbcy, okr. Stolbcovský v Minském kraji, z. L. Adamovič) Základní syžet této legendy silně připomíná motiv kosmického lovu,¹⁵ kde je objektem pronásledování nějaký kopytník a s nímž se setkáme v části severní Evropy (Saamové, Finové, Karelové), jižní Asie (védy, hinduismus), u Marijců, Komiů, i u většiny sibiřských národů

¹⁵ <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>. motiv – F59.2.

– Altajců, Tuvinců, Teletů, Tofalarovů, Šorců, Chakasů, Burjatů, Mongolů, Chantů, Mansů, Selkupů, Ketů, Iganasanů, Jakutů, Evenků, Evenů.¹⁶

1.5. Současné představy o původu skvrn na Měsíci (A751.9)

Etiologické pověsti tohoto typu se rozvíjejí také v současnosti. Obsahují samozřejmě četné kontaminace syžetů a jejich transformace. V řadě zápisů jsou zafixována následující podání spojená s původem skvrn na Měsíci:

„Vypráví se, že vyjeli na Měsíc, traktor zapojili, zorali a zaseli. No a ty skvrny tam jsou?“ (z. J. J. Serko, 1923, o. Totivcy, okr. Ščučinský v Hrodněnském kraji, z. E. M. Boganěva) Tato pověst možná představuje zvláštní transformaci známého syžetu: „Na Měsíci je člověk, který sedí na koni a s voly oře.“ (Mosziński 1928: 156)

„To tam stojí dva muži, jako by řezali dříví. Jeden z jedné strany a druhý z druhé strany. Obličejem na jednu stranu.“ [Konec respondent nikde neslyšel, domyslel si sám] (EPA, o. Tichmaŋga, z. L. P. Chafizova) Evidentně se tu dochovala jiná varianta pověsti o dvojčatech, ač to není na první pohled zřetelné – dva bratři transformováni na dva muže.

„Skrny na Měsíci – to jsou hory a skály.“ Jedná se o pozdní představu, která nejspíše vznikla až pod vlivem školního vzdělání (z. E. Čahovič, 1926, o. Marcybolino, okr. Braslavský ve Vitebském kraji, z. T. V. Avilin).

2. Biblické motivy v představách Bělorusů o původu skvrn na Měsíci (A751, A751.1, A751.7, A751.9, A751.10)

Do této skupiny podání řadíme pověsti a legendy, ve kterých vypravěči jasně zmínili jména bratrů – Kaina a Ábela a spojili je s cyklem biblických legend či s tzv. „lidovou Biblií“.

Některé současné etiologické pověsti o skvrnách na Měsíci spojují s biblickými legendami o první bratrovraždě sami vypravěči. Jde o vraždu mladšího bratra Ábela starším bratrem Kainem. Na základě analýz těchto lidových podání můžeme zkonstruovat hypotézu o transformaci předkřesťanského mýtu o dvojčatech právě do těchto podání.

Lidová pověst, která je nejbližší k biblickému textu, vypadá takto:

„Kain a Ábel – bratr zabil bratra. Bratr bratra zabol, jsou tam vidět i vidle a všechno. Zabol ho, protože Bůh Ábela přijal, on pásal ovce, Ábela přijal, ale Kaina nepřijal. Proto přišel na pole a zabil ho. Kain chodil, trápil se: tak

¹⁶ Yuri Berezkin, „Cosmic hunt: variants of Siberian-Northamerican myth.“ In: <http://www.folklore.ee/folklore/vol31/berezkin.pdf>. (Accessed 10. 6. 2008)

co, mě nezabijí? To byli ještě první rodiče, Adam a Eva.“ (z. L. I. Vjaryg a N. N. Kapylova, o. Tal', okr. Ljubanský v Minském kraji, z. I. M. Žitinyj; EPA, o. Ručajevka, z. O. J. Lisik) S podobnou pověstí se setkáváme u většiny slovanských národů (Ukrajinci, Rusové, Srbové, Bulhaři), Litevců, Lotyšů, Estonců, Italů, Řeků, Gagauzů aj.¹⁷ Dále např. Terští kozáci si myslí, že na Měsíci je vidět, jak se Kain snaží složit kousky Ábela, aby ho mohl oživit; chybí ještě hlava, ale Kain dosud práci nedokončil (Vostrecov 1907: 2–3).

Jak jsme si ve výše uvedených textech ukázali, základním motivem se zdá být první bratrovražda, což odpovídá mýtům o dvojčatech – protichůdných bratech. Nicméně „lidová“ varianta s velkým množstvím variací tohoto motivu obsahuje řadu specifík charakteristických pro celé území současného Běloruska. V lidovém podání je na rozdíl od biblické verze zmíněn vražedný nástroj. Ani v řecké variantě, ani v překladech jako např. Bible ruská F. Skaryny (1519) nebo Bible Konstantina Ostrožského (1581) není smrtící zbraň zmíněna. V lidovém podání jsou zato často zmíněny vidle (EPA, o. Vyševiči, z. A. A. Plotnikova), sekera (z. v o. Kiršy, okr. Minský v Minském kraji, z. T. V. Avilin), bodlo (EPA, o. Radčick, z. J. Pletněva), kopí (z. V. M. Šestak, 1948, o. Kosovo, okr. Ivacevičevskij v Brestském kraji, původem z o. Jarutiči, okr. Slonimský v Hrodněnském kraji, z. T. V. Avilin) a kosa (EPA, o. Nobel', z. Ž. V. Kuganova). Jen v jediné ze zachycených pověstí se setkáváme s pouze abstraktním popisem „vražedná zbraň“, což je asi nejbližší biblickému syžetu „bratr vztáhl ruku na bratra“ (kol. 2003: 202).

V některých legendách je zobrazena sociální nerovnost bratrů. Bohatý Kain v jednom podání povozil svého chudého bratra Ábela po zemi (EPA, o. Radčick, z. J. Pletněva) nebo i naopak: „*Kain zabil Ábela ze závisti, protože Ábel měl hodně volů a všeho dalšího.*“ (kol. 2003: 217) Popis neodpovídá biblickému kontextu. Kromě inverze typu činností bratrů (Kainovi je připisováno pastevectví, Ábelovi obdělávání země), jména zabitého bratra – „*Ábel zabil Kavela*“ (EPA, o. Nobel', z. Ž. V. Kuganova), „*Ábel a Kavel zabíjí jeden druhého*“ (EPA, o. Čelchov, z. F. K. Badalanova), variant jmen bratrů – Kain (Kavel) (EPA, o. Nobel', z. Ž. V. Kuganova), Ábel (EPA, o. Oniskoviči, z. I. Pyškova), Avel, Javel (z. N. F. Kuprijanovič, 1928, o. Ruda Javorskaja, okr. Djatlovský v Hrodněnském kraji, z. E. M. Boganěva), Avin (EPA, o. Vetly, z. T. D. Jakuševa) – se v lidových legendách popisují i různá místa zabítí a události, které mu předcházel: „*Jeli po cestě [...] A on tam v lese zabítý leží*“ (EPA, o. Vetly, z. T. D. Jakuševa), „*Bratři se na něčem neshodli a on ho zabil sekerou*“ (z. M. S. Věrčuk, 1918, o. Dukora, okr.

¹⁷ <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>. motiv – A751.

Puchavičevský v Minském kraji, z. E. M. Boganěva), „[...] *kvůli půdě se bili a jeden toho druhého zabil [bodlem]*“ (EPA, o. Stodoloviči, z. Ž. V. Kuganova), „*skládali seno do stohu [...]*“ (EPA, o. Čelchov, z. O. A. Ternovskaja; EPA, o. Čelchov, z. O. A. Ternovskaja).

V jiném případě vypadá syžet spojený s vraždou či prokletím takto: „*Na celém Měsíci žijí dva lidé: Kain a Ábel. Jsou to dva bratři a v rukou mají kopy. Oba jsou svatí*“ (z. N. J. Belevič, o. Kosovo, okr. Ivacevičský v Brestském kraji, z. T. V. Avilin), „*Až bude konec světa, spustí se oba na Zem. Je to Kain a Ábel, Kain a Ábel sestoupí na Zemi*“ (z. T. J. Gurecka, 1934, o. Smilaviči, okr. Červenský v Minském kraji, z. T. V. Avilin). Umístění dvou bratrů na Měsíc je někdy označováno za potrestání samotného Měsíce: „*Za to, že Měsíc vyšel na nebe později, než začíná noc, Bůh na něj seslal Kaina, který zabil svého bratra Ábela.*“ (Seržputovski 1930: 6)

Z dalších syžetů, které představují zvláštní kontaminaci biblických a lidových legend, můžeme vyčlenit jeden, ve kterém otec zabíjí syna: „*Starí vyprávěli, že otec nabodl na vidle syna. Tak, vlastní otec drží syna na vidlích. A jak on se jmenoval, možná Havel [...]* A když se podíváte, je to tak. A je to vidět. Muž tam drží na vidlích jiného muže.“ (EPA, Moščenska, S. M. Tolstaja) Při rozboru této legendy v biblickém kontextu bychom za podmínky, že postava otce není jen transformací postavy jednoho z bratrů, mohli toto podání spojovat s legendou o Abrahámovi, který přinesl jako oběť svého syna Izáka. Nicméně dosud není zachycena legenda, v níž by bylo zřetelně toto spojení ukázáno.

V jiné pověsti vystupuje v úloze otce Měsíc: „*Dva bratři se bijí vidlemi. Nerozdělili si bohatství svého otce Měsíce.*“ (EPA, o. Perga, z. A. L. Černjavskij) Tento syžet však není charakteristický ani pro Bělorusy a ani se s ním nesetkáme jinde. Je možné, že si vypravěč nepamatoval jméno postavy-otce a „inovativně“ jej zaměnil za Měsíc.

Setkáváme se dále se syžetem, kde Adam zabíjí Evu (!): „*Bratr bratra na vidlích zvedá. Adam Evu na vidlích zvedá.*“ (EPA, o. Makišin, z. J. S. Zajcev) V této legendě se zachovala základní linie „bratr zabíjí bratra“, nicméně vypravěč se rozhodl užít místo antagonismu „špatný bratr – dobrý bratr“ jiný, vzniklý na základě rozdílnosti pohlaví – „muž – žena“ – „Adam a Eva“. Takováto substituce je příznačná pro celou řadu legend. Při „ztrátě“ jednoho nebo obou jmen postav vypravěč buď užije podle svého mínění jména nejvíce podobná smyslu příběhu, např. Adam a Eva, Ozeáš a Onan, Pavel a Havel atd., anebo zaměňuje pár „bratr–bratr“ za „bratr–otec“, „muž–žena“ apod.

Ze zmíněných etiologických pověstí a legend s biblickým syžetem či postavami je možné vyčlenit následující typy:

a) **Bohorodička, Bůh, duše Adama a Evy** (A751.10)

„Povídá se, že na Měsíci je vidět Bohorodičku a Boha. Také se povídá, že je to Adam s Evou. Anebo jejich duše a ne oni.“ (EPA, o. Vetly, z. T. D. Jakuševa)

„Říká se, že na Měsíčku stojí Adam a Eva. A oni tam Měsíček hlídají, aby svítil a aby bylo vidět.“ (z. I. M. Sevaš'an, 1938, o. Nadskovo, okr. Mostovský v Hrodněnském kraji, z. E. M. Boganěva)

b) **Noe a dva synové** (A751.10)

„Noe měl dva syny. Jeden zabil druhého. Když se pořádně podíváš – jeden leží a druhý nad ním stojí.“ (EPA, o. Oniskoviči, z. I. Pyškova; srov. např. s výše zmíněným syžetem, kde otec zabíjí syna Ábela)

c) **Pavel a Havel** (A751.10)

„Chodí Pavel a Havel a drží se za ruce. Pavel jde po pravé straně a Havel po levé.“ (EPA, o. Ručajevka, z. O. J. Lisik)

d) **Kristus na kříži** (A751.10.1.)

„Vyprávěli starší lidé, že to je ukřižovaný Ježíš Kristus, ale ne jeden, nýbrž dva.“ (EPA, o. Verchnyje Žary, z. A. A. Astachova) Tato pověra představuje sama o sobě pěkný příklad kontaminace syžetů – vypravěč zmiňuje dva „Kristy“. Původní představa, že „bratr zabil bratra“, tu byla „smíšená“ s příběhem o Kristu;

„Říká se, že je tam ukřižovaný Ježíš Kristus.“ (z. G. J. Gukalo, 1912, o. Kuriloviči, okr. Mostovský v Hrodněnském kraji, z. E. M. Boganěva)

e) **Bůh na Měsíci na koni** (A751.10)

„Když se podíváš na Měsíc, tak tam uvidíš člověka sedícího na koni a dalšího klečet na kolenou. Ten výš je Bůh a ten dole je člověk, který stojí před ním a modlí se.“ (z. V. I. Burak, 1925, o. Dukorščina, Červenský okres v Minském kraji, z. T. V. Avilin)

f) **Svatý Jakub na koni zabíjí draka** (A751.10.2)

„Na Měsíci je vidět koně, na kterém sedí muž s kopím [zabíjí draka]“ (z. S. V. Mazovka, 1927, o. Dukora, okr. Puchovičský v Minském kraji, z. T. V. Avilin);

„Tam je kůň a na něm sedí člověk“ (EPA, o. Tichmaňga, z. A. A. Smirnova; s velkou pravděpodobností tato pověst také souvisí se svatým Jakubem).

U jiných národů se v tomto kontextu také setkáváme s biblickými postavami, např. s Jidášem (Francie), sv. Cecílií a sv. Petrem (Uhry), Davidem (Slovensko, Čechy, Morava (Grohmann 2010: 44–45)), sv. Michalem (Litva), sv. Jiřím (Polsko) apod.¹⁸

¹⁸ <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>. motiv - A751.

3. Motiv vzniku skvrn na Měsíci jako výsledek trestu za práci ve svátek; spojení starých představ s tradičními kalendářními svátky (A751.1.2.)

Vstoupení bratrů na Měsíc bylo tedy výsledkem prokletí za bratrovraždu. Setkáváme se též s pověstmi, kde je příčinou prokletí práce ve sváteční den, tj. porušení náboženského tabu. Nejrozšířenějším podáním tohoto typu je pověst o zkamenění oráče a jeho volů, kteří pracovali o Velikonocích. V etiologických pověstech o skvrnách na Měsíci je zmíněno několik svátků:

a) **Tři králové (19. ledna, resp. 6. ledna)** (A751.1.2.)

„Na Tři krále se nesmí dobytku podávat sláma vidlemi. Na seně spal bratr a druhý bratr přišel, aby vidlemi nabral slámu pro dobytek a zabodl ho“ (EPA, o. Kopači, z. K. J. Rutkovskaja);

b) **Bogataja Kut'ja (Nový rok; 1. ledna)** (A751.1.2.)

„Na Nový rok se vidlemi nesmí dávat [seno dobytku], říká se, že bratr zabodl bratra na Nový rok, za úplňku“ (EPA, o. Kurčica, z. G. I. Kabakova);

c) **Velikonoce** (A751.1.2.)

„Ráno o Velikonocích musí člověk snídat sám, jinak se může stát neštěstí. Jako s těmi bratry: jeden šel budít druhého, který spal na seně a zabodl ho vidlemi“ (EPA, o. Zabužje, z. O. V. Lagošnjak);

d) **svátek** (bez konkrétního určení) (A751.1.2.)

„Bratr ležel pod senem a druhý bratr ho nabral na vidle a propíchl, na vidličích ho zvedl. Bylo to proto, že o svátcích se nemá pracovat.“ (EPA, o. Vyševiči, z. A. A. Plotnikova)

V obecnější variantě této pověsti můžeme najít následující klíčové momenty: 1. práce ve svátek; 2. jeden bratr chce nabrat vidlemi seno pro dobytek; 3. druhý bratr spí na seně. Toto zobecnění nám dovoluje předpokládat existenci některých asociací mezi vražednou zbraní a svátkem, tedy zákaz používání tohoto nástroje ve zmíněný den. V některých pověstech, v nichž není přímo zmíněn důvod vraždy, je možné rekonstruovat příběh, ve kterém by byly přítomny všechny tři zmíněné momenty: „Bratr zabil bratra vidlemi, když šli dobytku dát (seno)“ (EPA, o. Borovoje, z. T. A. Konovalova), „Bratr zabodl bratra, jeden bratr ležel v seně a druhý ho zabodl, protože nevěděl (že tam jeho bratr leží)“ (EPA, o. Kopači, z. K. J. Rutkovskaja).

Jiné pověsti spojené s kalendářními svátky vycházejí z domněnky, že bratrovražda se stala přímo na den Stětí, a vražednou zbraní tak je sekera:

e) **Stětí (Useknutí hlavy svatého Jana Křtitele; 11. září)** (A751.1.2.)

„Jednou se bratři na Stětí nepohodli – jeden druhému usekl hlavu [...]. Proto se právě v tento den v lese slézají zmiže“ (EPA, o. Ljubjaz', z. S. A. Burluckaja); „Stětí. Bratr usekl hlavu bratrovi“ (EPA, o. Djakoviči, z. A. V. Andrejevskaja);

„*Je to hlava Jana Křtitele*“ (z. G. I. Ponty, 1925, o. Sukači, okr. Žitkovičevský v Homelském kraji, původem z o. Velecin, okr. Chojnický v Homelském kraji, z. A. Šarenda).

„*Máme svátek Stětí. Vypráví se, že bratři se mezi sebou pobili a jeden druhému usekl hlavu. Proto se u nás v tento den nejedí hrušky, aby se do těla nedostali červíci. Pak přišel svátek Obrácení Páně, přišla hlava k tělu a na místě přirostla, a to se odehrálo na Měsíci. – Aby dokázal svoji pravdu. Stojí tam bratr a na vidlích drží hlavu.*“ (EPA, o. Tchorin, z. G. I. Kabakova)

V poslední uvedené pověsti si můžeme všimnout zajímavého pokusu o smíšení dvou syžetů na základě asociací různých svátků: v první části – vražda sekerou (Stětí), ve druhé – bratr drží na vidlích hlavu (Obrácení Páně).

Závěr

Na základě analýzy folklorních textů zjišťujeme, že nejlépe dochovaným a jen málo transformovaným syžetem pověstí spjatých se skvrnami na Měsíci je patrně typ „bratr zabil bratra“. Na tomto základě se následně formuje celý syžet. Osnova „dva bratři/lidé“ nám umožňuje vytvořit řadu asociací binárních opozic: „bohatý – chudý“, „mladý – starý“, „muž – žena“, a také obecně rozšířených binárních opozic: „vpravo – vlevo“ (jeden bratr vlevo, druhý vpravo), „nahoru – dolů“ (ten, kdo nabodává vidlemi dole, nabodený nahoře; EPA, o. Nobel, z. Ž. V. Kuganova). Existence podobného druhu nejasných asociací či opozic v podvědomí tradiční kultury pak při prolínání archaické a křesťanské kultury nejspíš také zapříčinila ve zkoumaných textech výskyt logicky odpovídajících biblických postav (Adam a Eva, Noe a jeho děti apod.). Díky tomu ale takovýto příběh přestává odpovídat původnímu základnímu syžetu.

Dalším důležitým bodem příběhů je čin – vražda a následek – trest, tj. vyhnání na Měsíc jako následek prokletí. Zajímavé je, že v lidovém podání se důraz klade ne jen na obyčejnou vraždu, ale přímo na bratrovraždu. Je těžké posoudit, nakolik měl tento čin negativní zabarvení a nakolik představoval jen zcela „zákonné“ dělení sfér vlivu, společného osudu bratrů, půdy apod. Dalším důležitým variabilním bodem jsou vražedné zbraně a uváděné důvody vraždy.

Souvislost některých pověstí zmíněného typu s kalendářními svátky a následující cyklické či periodické opakování událostí nepřímo dokazují, že tyto skutečnosti se odehrávaly v mytickém čase, kdy se svět teprve utvářel. Tyto události a činy se tak udály jako první a následně určují chod, charakter a zákonitosti nositelů tradic našeho světa.

Většina zachycených „biblických“ legend představuje nejspíš především transformaci předkřesťanského mýtu a nikoliv pouhou biblickou přejímku. Na základě fixovaných stabilních složek v kombinaci s pochopením role mytického času je tak možné víceméně „rekonstruovat prvotní mýtus“ či skupinu mýtů se shodnými syžety.

Květen 2011

Z běloruštiny přeložil: Jaroslav Otčenášek.

Literatura:

- Belova, Oľga Viktorovna (ed.): 2004 – „*Narodnaja biblija*“: *Vostočnoslavjanskije etiologičeskije legendy*. Moskva: Indrik.
- Berjozkin, Jurij Jevgeněvič: 2005 – Mify glubokoj drevnosti. *Priroda* 4: 56.
- Curtin, Jeremiah (ed.): 2001 – *Seneca Indian Myths*. New York: Dover Publications.
- Džaparidze, Georgij: 1896 – Narodnyje prazdniki, obyčaji i pověr'ja račincev. *Sbornik matěrialov dlja opisanija městnostěj i plemen Kavkaza* 21, otd. 2. Tiflis: Upravlenije Kavkazkogo Učebnogo okruga.
- Enthoven, Reginald Edward: 1924 – *The Folklore of Bombay*. Oxford: Clarendon Press.
- Grohmann, Josef Virgil: 2010 – *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*. Praha: Plot.
- Ivanon, Vjačeslav Vsevolodovič – Toporov, Vladimir Nikolajevič: 1974 – *Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostěj*. Moskva: Nauka.
- Ivanov, Jordan: 2000 – *Kul't Peruna u južnych slavjan*. Moskva: Ladoga 100.
- Jevsejev, Viktor Jakovlevič: 1981 – *Karel'skoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo*. Leningrad: Nauka.
- kol.: 2003 – *Narodnaja mifologija Homelščyny: fal'klorna-etnagrafičny zbornik*. Minsk: LMF „Noman“.
- kol.: 1999–2005 – *Slavjanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar' I–V*. Minsk: Meždunarodnyje otnošenija.
- Laurinkene, Nijole: 2002 – Predstavlenija o Měsjace i interpretacija vidimych na nich pjatěn v baltijskoj mifologiji. *Balto-slavjanskije issledovanija* č. 15. Moskva: Indrik.
- Pietkiewicz, Czesław: 1938 – *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe warszawskie.
- Rybakov, Boris Alexandrovič: 1994 – *Jazyčestvo drevnich slavjan*. Moskva: Izd. 2-e.
- Saňko, Sjarhej – Valodzina, Taccjana – Vasilevič, Uladzimir ad. (eds.): 2004 – *Bělaruskaja mifologija: Encyklopedyčny slovník*. Minsk: Bělarus'.
- Seržputovski, A. K.: 1930 – *Prymchi i zababony belarusav-palešukov*. Minsk.
- Tolstoj, Nikolaj Iljič: 1995 – heslo *Bliznecy*. In: *Slavjanskaja Mifologija. Enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Ellis lak, 51–53.
- Thompson, Stith: 1955–1958 – *Motif-Index of Folk Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Rev. & enlarged ed. 6 vols. Bloomington: Indiana University Press.
- Vásquez Dávila, Marco Antonio – Hernández, Enrique Hipólito: 1994 – La cosmovisión de los chontales de Tabasco: notas preliminares. *América Indígena* 54: 1–2.
- Vostrecov, P.: 1907 – Pověr'ja, priměty i sujevernyje obyčaji naurcev. *Sbornik matěrialov dlja opisanija městnostěj i plemen Kavkaza* 37, otd. 2. Tiflis: Upravlenije Kavkazkogo Učebnogo okruga.
-

Contact: Cimafej Avilin, Russijanova 24–26, 220141 Minsk, Belarus,
e-mail: aviti@yandex.ru.